

Pszeudokratülosz újratöltve

*Az ezredfordulót követő nyolcadik év decemberében ismét rossz idők jártak a nyelvészet Benczúr utcai fellegvárában: nem akkreditálták az Elméleti Nyelvészet Tanszék MA programját, undorító, nyálkás bogarak lepték el a könyvtár Magyar Nyelvört tároló polcait, és a Noam Chomsky nyolcvanadik születésnapját ünneplő társaságban többen voltak, akik nem őszintén hittek a szintaxis és a biológiai lét esetlegességén átsejtlő mögöttes rendszer eleganciájában. Súlyos, nehéz idők jártak, és egy lankadt délután a 208-as szobában az Intézet legjobban menedzselte (49327 számú) OTKA projektjéből vásárolt projektor egyszer csak reszkető képet kezdett vetíteni a sápadt falra. A strukturális osztály döbönt tagjai ezt olvashatták: **"A második emeleti férfivécé húgyelvezetési gondokkal küzd, de ez nem lényeges: a pincében, az elhagyatott kondicionáló terem egy félreeső zugában ismét értékes papirusz rejtezik."** Leszaladtunk, megtaláltuk, és most felolvassuk:*

(A szövegben ismét Hermogenész és Kratülosz beszélget.)

Hermogenész

De jó hogy látlak kedves Kratülosz! Tudod min szoktam gondolkozni mostanában, amíg itt ülök és várom, hogy a tunikám elkészüljön a Naiászok katharsisában -- hogy is mondjuk? -- mosodájában.

Kratülosz

Gondolom a fuvoláslányokról, vagy arról, hogy a Moirák mennyivel gyorsabban fonják fonalukat az utóbbi időben.

Hermogenész

Se nem a Moirákról, de még csak a fuvoláslányokról sem, kedves Kratülosz. Ehelyett azon tűnődöm mostanság, hogy mi a fonológia, pontosabban, inkább azon, hogy meddig is terjed a fonológia. Mi az, ami a hangokkal kapcsolatos és biztosan a fonológiába tartozik és mi az, ami ugyan a hangokkal kapcsolatos, de már, vagy még, nem fonológia, hanem csak fonetika.

Kratülosz

Különös foglalatosság, Hermogenészem, jobban tennéd ha mégis inkább a fuvoláslányokon törnéd a fejed, hiszen ez a kérdés ősi toposz, azaz lerágott csont. Ráadásul könnyen meg tudom mondani, melyik-melyik meddig terjed.

Hermogenész

Akkor csak mondd, ó Kratülosz, ne csigázd tovább az kíváncsiságomat.

Kratülosz

Pofonegyszerű Hermogenészem. Minden úgy van ahogy azt a részeges genfi bölcs, Szosszürosz tanította. A fonológia a nyelv platóni ideájának a része, míg a fonetika nem több, mint a puszta beszéd, levegő molekuláinak részben esetleges tánca. Ennek megfelelően fonetikailag szüntelen és szakadatlan átmeneteket tapasztalunk: a beszédben megjelenő tulajdonságok mindig fokozatosak és mennyiségileg, azaz többé-kevésbé különböznek. A fonológiában, azaz ott, ahol a hang valóságot az ideák szintjén kódoljuk, ezzel szemben minden fekete vagy fehér, nincsenek fokozatok. Jól mondta Szosszürosz: a nyelvben csak a különbségek számítanak: vagy igen, vagy nem. Szóval, a fonetika fokozatos, a fonológia nem.

Hermogenész

Bravó, kedves Kratülosz, ezt én is így tanultam a peripatetikus iskolában, de az utóbbi időben megérintett a kétely. Tényleg szükségszerűen így van ez? Hogy a fokozatos fizikai valóságot "kognitívan" kétértékűen képezzük le? Van ennek az egésznek értelme?

Kratülosz

Naná, hogy van. Képzeld kedves Hermogenész, hogy Kithairón erdeiben vadászol és egyszer csak egy csomó meztelenül fürdőző gyönyörű - egymástól csak fokozatokban különböző - nőre bukkansz. Vajon nem fontos-e bármelyik ilyen nőalakról ezt megállapítanod: "ez Artemisz" illetve "ez *nem* Artemisz"? Igen vagy nem - ez a fontos, ha nem akarod, hogy szarvassá változzál és a saját kutyáid tépjenek szét - a mennyiségi különbségek: igéző - igézőbb - igazán nagyon igéző, stb. nem számítanak.

Hermogenész

Álljon meg a menet, Kratülosz! Te csalsz: hiszen a széttépetés szempontjából valóban csak ez a bináris különbség lényeges, de számos más szempont létezik, melyekből igenis fontos kognitívan is regisztrálni a nimfák közötti fokozatos különbségeket is. Ezeket most hadd ne részletezzem, hanem inkább térjünk vissza a fonológia és a fokozatosság kérdéséhez.

Kratülosz

Térjünk, kedves Hermogenész.

Hermogenész

Próbáljunk logikusan gondolkodni, és úgy érvelni, ahogy Szókratész tanított.

Kratülosz

Aki persze Xanthippé miatt megint nem lehet közöttünk.

Hermogenész

Igen, de ez mellékes, barátom. Vissza fonológiához! Gondoljuk át, milyen hangzó jelenségekkel lehetne cáfolni az általánosan elfogadott felfogást, hogy a fonológiának nincs köze a mennyiségekhez, a fokozatokhoz, és egy hangtulajdonságnak csak a meglétét vagy hiányát tudja érzékelni.

Kratülosz

Cáfolni? Mit kell itt cáfolni? Nincs itt semmi probléma. Vegyük például a zöngességet. Nem kell ahhoz Zeusz fejéből kipattanni, hogy tudjuk, a zörejhangok (ahogy a barbárok mondják, obstruensek), attól függően, hogy hol helyezkednek el a szóban, többé vagy kevésbé lehetnek zöngések. Például az albioniak, ha jön Arkhimédész új mekhanikosz találmánya, a gépember, azt kiáltják, *robot!*, és ebben jóval zöngésebben ejtik a *b*-t, mint a khitónt jelentő *robe* végén. De ez a különbség fonológiai szempontból teljesen érdektelen, mindkét *b*-t ugyanolyan zöngésnek számít, csak az a fontos, hogy ne *p*-t ejtsünk, mert akkor már nem a ruháról, hanem a kötélről, *rope*-ról van szó.

Hermogenész

Na, de kedves Kratüloszom! Honnan tudjuk, hogy fonológiailag tényleg nem három fokozat van, hanem csak kettő, ahogy te mondd?

Kratülosz

Hát legalább két dologból. Egyrészt van a kötél (a *rope*), meg a ruha (a *robe*), de nincsen egy harmadik jelentésű, nagyon zöngés végű szó. Másrészt pedig az albioniak nyelvében egyetlen olyan szabály sincs, amelyik a zöngesség három fokozatára hivatkozna. Például egy magánhangzó hosszúsága függ az őt követő mássalhangzó zöngességétől, de független a zöngesség mértékétől. A *robot*-ban és a *robe*-ban egyaránt hosszú, a *rope*-ban pedig rövid. Úgyhogy ne kötözködj itten, mert megruházlak. Ruha--kötél, zöngés--zöngétlen, Artemisz--nem-Artemisz, oszt jónapot.

Hermogenész

Na jó, kedves Kratüloszom, szinte meggyőztél. Azonban vegyük most a magánhangzók nyíltságát. Ez vajon nem épp az az eset, amikor fonológiailag is fokozatokról van szó? Zárt, félig nyílt, nyílt. Könnyen tudunk olyan példát mondani, ahol ez a három fokozat háromféleképpen viselkedik. Az albioniak nemrotikus törzsének furcsa szokása, hogy különösen iszonyodnak a hiátustól. Annyira nem bírják elviselni, hogy két magánhangzó kerüljön egymás mellé, hogy valamilyen könnyű mássalhangzót illesztenek közéjük. Ez a mássalhangzó azonban az első magánhangzó végének függvényében kétféle lehet. Ha az első magánhangzó vége zárt, akkor *j* vagy *w* (a kerekességétől függően, de ez itt most nem fontos), ha viszont félig nyílt vagy nyílt, akkor *r*. Például *he[j]lis, you[w]are, de bra[r]lis, law[r]and ...*

Ugyanekkor ennek a törzsnek egy másik barbár tulajdonsága a diftongoszok túlzott szeretete. A hosszú magánhangzóikat makacsul diftongosznak ejtik, ráadásul *r* előtt megtörve (azaz schwa-val kiegészítve) szeretik legtöbbször. Például az Erinnüszöket úgy mondják: *Furies* [fjU@rIz], míg a többi barbár csak *fúriának* tiszteli őket. Ugyanebben a helyzetben azonban bizonyos diftongoszokat nem törnek meg, főleg manapság -- mert ilyen időket élünk! -- a fiatalok és az izgékonyak. Például a türannoszt úgy hívják *tyrant* [taI@r@nt], törés nélkül. Amiket nem törnek, azok éppen a nyílt elejű diftongoszok (*aj, au, oj*), míg amelyeknek félig nyílt vagy zárt az eleje, azt mindenképp törik.

Kratülosz

Értem, Hermogenészem, tehát szerinted itt a fonológia is három nyíltsági fokozatot lát: Zárt (ami után *j* vagy *w* a betoldott könnyű mássalhangzó, és törik), félig nyílt (ami után *r* toldódik be, és szintén törik), valamint nyílt (ami után szintén *r* toldódik be, de nem törik).

Hermogenész

Fején találtad a szöveget, pontosan ez a gondolat úzi el elméből a nimfákat és a fuvoláslányokat.

Kratülosz

Na de kedves Hermogenészem, még ilyen üzötten is beláthatod, hogy ez nem stimmel. Jól látszik, hogy nem egyetlen többfokozatú skáláról van szó, hanem két kétértékű tulajdonság kombinációjáról. A mássalhangzó-beillesztő szabály a nyílt--nem-nyílt különbségre hivatkozik, a törés szabálya pedig a zártak és nem-zártak között tesz különbséget. A skaláris jelleg tehát csak egy kiméra. Jól gondolta az isteni Jakobszonosz, az Ókeánoszon túli Hállész és a Thulén túli

Fantosz, hogy a magánhangzók nyíltsági skálája két binárisz jegy, a zárt és a nyílt összejátszásából adódik.

Hermogenész

Valóban. Talán mégis ilyen egyszerű a dolog. De Szókratész mesterünk kedvéért, legyünk mégis szkeptikusok. Milyen lenne egy igazi fonológiai skála? Nyilván *ugyanannak* a szabálynak kellene kettőnél több fokozatot megkülönböztetnie. Vajon tudunk-e ilyen jelenségeket találni?

Kratülosz

Mit szólnál például a szonoritásához? Azt kifejezetten skálákban szokták elképzelni.

Hermogenész

Mondjál példát, kedves Kratüloszom, hogy tompa elmembe bebocsátást nyerhessen gondolatod!

Kratülosz

Gondolj például a szótag eleji mássalhangzókapcsolatokra.

Hermogenész

Szótag? Miket nem mondasz, nem az derült ki a legutóbb Szteriadászunk útmutatása nyomán, hogy ilyen nincsen, ez is csak kiméra?

Kratülosz

Nem éppen. De legyen neked igazad, beszéljünk inkább a *szóeleji* mássalhangzókapcsolatokról. És tekintsünk el -- az összeférhetetlen Káyosz mester tanácsa alapján -- az sz+mássalhangzó kapcsolatoktól. Ugye előtted van a szonoritászhi hierarchia?

Hermogenész

Mögöttem talán. (projektor!)

Kratülosz

Na akkor láthatod, hogy ez egy skála. És a fonológia távolságokat mér rajta. Például mi már eljutottunk oda, hogy egy szó elején bármilyen mássalhangzó kapcsolatot jónak tartunk, ha az első tagja nincs feljebb a skálán a másodiknál. A már sokat emlegetett albioni barbárok megrekedtek ott, hogy csak egymástól bizonyos távolságban levő mássalhangzókat engednek: zárhang--réshang, de még csak zárhang--orrhang se fordulhat elő náluk, csak zárhang--folyékonyhang, vagy zárhang--siklóhang. A barbár itáliaiak, akik csak a katonáskodáshoz és a peckes masírozáshoz értenek

igazán, még ennél is fejletlenebbek: ők csak a zárhang--siklóhangot engedik ebben a helyzetben.

Hermogenész

Ez valóban érdekes. De nem lehet, hogy itt csak a második tag megszorításairól van szó? Nincs itt semmiféle távolság. Egyszerűen az albioniban a második helyen nem állhat orrhang, vagy az alatti. Merthogy a réshangok után ugyanaz állhat, mint a zárhangok után.

Kratülosz

Hát akkor ezt a skálát is elvethetjük. Na van még ötleted? Vagy feladod végre?

Hermogenész

Héraklész sem adta fel pusztán azért, mert nehéz volt megverekedni a nemeai oroszlánnal. Hopp, már van is egy ötletem: nézzük a nemlétező szótagok súlyát...

Kratülosz

Nézzük, barátom. Miért érdekes a szótagok súlya?

Hermogenész

Tudvalevő, hogy a szótagok súlyára érzékeny emberek nyelvében (mint a miénkben is) a szótagok nehezek vagy könnyűek lehetnek és a fonológiai szabályok erre a különbségre hivatkozhatnak is.

Kratülosz

Tudvalevő, tudvalevő Hermogenészem, de nem éppen a skálák elleni érv kerekedik ebből a szótagsúlyból, ha a szabályok csak erre a binárisz különbségre hivatkoznak?

Hermogenész

Ne kapkodj Kratülosz, mint Léda a hattyúhoz: csak várd ki a végét! Vannak olyan nyelvek, melyekben a szótagsúlynak nem csak két fokozata van. Az Ókeánoszon túl lakó barbár klamászok furfangos módját ötlötték ki a szóhangsúly kijelölésének: a szó utolsó hosszú magánhangzóját szeretik megnyomni, de ha nincs hosszú magánhangzó a szóban, akkor az utolsó előtti szótagot mondják erősebben, de csak akkor, ha az zárt - ha viszont nincs hosszú magánhangzó a szóban és az utolsó előtti szótag nyílt, akkor kétségbeesésükben az utolsó előtti szótagot hangsúlyozzák.

Kratülosz

Miért érdekes, hogy pucér barbárok mit mikor nyomnak Héraklész oszlopain túl?

Hermogenész

Azért Kratüloszom, mert az elmés klamászok -- bár valóban nem öltöznek olyan válaszókosan, mint mi -- a szótagsúlynak három fokozatát különböztetik meg: a hosszú magánhangzószótagok a legnehezebbek, a rövid magánhangzószótagok a legkönnyebbek -- a rövid magánhangzószótagok pedig a két véglet között helyezkednek el. Mi több, a hangsúlykijelölés szabálya (tehát egy és ugyanazon szabály) érzékeny ezekre a fokozatokra: a lehető legnehezebb szótagra akarja tenni hangsúlyt -- az már részletkérdés, hogy ha ez a legnehezebb fajta, akkor akárhol lehet, csak legyen a legutolsó a szóban, ha nem a legnehezebb, akkor pedig az utolsó előtti szótagban kell megkeresni.

Kratülosz

Kedves Hermogenészem, lehet, hogy igazat fogok neked adni? A következő jutott eszembe. Az Ister-menti barbárok különös szokása, hogy a szavakhoz kisebb darabkákat ragasztgatnak és ilyen játszi módon változtatgatják azok jelentését.

Hermogenész

Azért ez aligha -- hogy is mondják arrafelé: hungarikum -- ilyet már sok népnél megfigyelhettünk. Nem is olyan barbár dolog ez, hisz *mértékkel* még mi magunk is élünk vele.

Kratülosz

Igen, de ezek az Ister-mentiek a darabkák alakjait aszerint módosítják, hogy éppen milyen tőhöz ragasztották azokat. Ha a tő magánhangzója mély, akkor a darabkákat is ilyen alakjukban ragasztják, ha magas, akkor a magas alakjukban. Így aztán a szümpozícionjaikon vágynak a *hústra*, a sörből viszont csakis a *hústre*.

Hermogenész

Micsoda barbár szokás! Bár el kell ismerni, harmonikus eredményre vezet. Nevezzünk magunk között mondjuk magánhangzó-harmóniának. Nade csak nem azt akarod mondani, hogy a magason és a mélyen kívül másféle magánhangzók is előfordulnak?

Kratülosz

Nem, nem erről van szó. Hanem arról, hogy bizonyos magánhangzók, az *i* meg az *é* semlegesen viselkednek a harmónia szempontjából, áteresztik azt magukon, mint Bakkhosz a jó bort.

Hermogenész

Van ilyen. Akkor tehát az *i* meg az *é* olyan, mintha se mély, se magas nem lenne. Jól gondolom, Kratüloszom?

Kratülosz

Így is mondhatjuk, *i* meg *é* után ugyanis a darabkák ilyenek is, olyanok is lehetnek --- *vízre, hídra, félre, célra* --- bár azért ennél kicsit szünthetikusabb a dolog. De térjünk vissza az eredeti ösvényünkre. Az *i* meg az *é* tehát átereszti a harmóniát, vagyis ha haragszanak a másokra elküldhetik akár a *búsba*, akár a *sunyiba* vagy a *ganyéba* is.

Hermogenész

Jó, jó, de ebből még semmi szkalaritás nem következik, csak azt tudtuk meg, hogy ezek a barbárok micsoda helyekre küldik el egymást.

Kratülosz

Csak hogy a barbár Ungaroszok, egyszer egy nagy költőjük elméjét akarták megvizsgáltatni és voltak akik így szóltak hozzá: "Menj *analízisbe!*" Mások meg ezt mondták: "Menj *analízisba!*"

Hermogenész

Nem értem, hogy ez miért tartozik ide. Össze-vissza kóborolsz érvelésedben, mint Thészeusz a knosszoszi labürinthoszban! Bökd már ki mire gondolsz!

Kratülosz

Csodálom, hogy nem vetted észre: arról van szó, hogy az *analízis* szóhoz tett darabkában magas és mély is lehet a harmónia!

Hermogenész

Talányos vagy, mint a Szphinx. Ismét megkérdem: mi köze ennek a skálákhoz?

Kratülosz

Csak annyi, Hermogenészem, hogy ez a fakultativitás csak akkor áll elő, ha több mint egy semleges magánhangzós szótag követ egy mély magánhangzósat a darabka előtt. Ha csak egy van, a darabka kötelezően mély kell hogy legyen: a *sunyiba* nem lehet **sunyibe* is.

Hermogenész

Értem már -- és eddig csak fújtattam, mint a krommüöni vademse! Azt akarod mondani, hogy minél több neutrális magánhangzó ékelődik a mély magánhangzó és a darabka közé,

annál kevésbé eresztik át a harmóniát.

Kratülosz

Bravosz, kedves Hermogenész. Pontosan ezt akartam mondani. És ez nagy baj a kétértékűség szempontjából, hiszen úgy tűnik, hogy még a fonológiai lokalitás is lehet fokozatos és ez ellentmond annak, amit az isteni Noász Chomszkisz és Hallész tanítottak.

Hermogenész

Már teljesen összezavarodtam, kedves Kratüloszom. Mos, akkor számíthatnak is a fokozatok, meg nem is számíthatnak. De mikor melyik?

Kratülosz

Ki tudja, Hermogenészem... Van ugyan elképzelésem arról, mit mondana erre Kálmász, az analógosz, vagy Rebrosz, a lusta bölcs, de mégis inkább azt javaslom, térjünk vissza a nimfákhoz. Elég lesz, ha arról megbizonyosodunk, hogy Artemisz nincs közöttük.